

**KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK VE İŞ SAĞLIĞI VE
GÜVENLİĞİ İLİŞKİSİ: İŞ GÜVENLİĞİNİN GELİŞTİRİLMESİNE
KATKISI**

Mehmet GÜLER¹

ÖZET

Küreselleşmenin beraberinde getirmiş olduğu bir kavram olarak karşımıza çıkan Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) kavramı, gün geçtikçe dünyada önemini arttırmaktadır. Kurumsal sosyal sorumluluk gönüllülük ilkesi ile uygulanmaya çalışılan bir kavramdır. Her geçen gün devletin piyasalardan el çektirilmesi ve dünyada sıkça görülen Neoliberal politikalar ile devletin sosyal hizmetleri tam sağlayamaması neticesinde sivil toplum kuruluşları ve işletmeler sosyal sorumluluk projeleri ile bu boşluğu doldurmak için çaba göstermektedirler.

İşletmelerin KSS projeleri içerisinde en önemli paydaşlarının başında çalışanlar gelmektedir. Bu perspektiften bakıldığı zaman iş sağlığı ve güvenliği (İSG) kavramı doğrudan doğruya işgücünü etkilediğinden dolayı, iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının KSS projeleri ile iç içe geçmiş durumda olduğu görülmektedir. KSS projeleri içerisinde çalışma koşulları ile ilgili olarak İSG gün geçtikçe daha çok yer almaktadır. Günümüzde kurumsal sosyal sorumluluk projeleri ile işletmelerdeki iş güvenliği anlayışının geliştirilmesinin ve iş güvenliğinin sağlanmasında

¹ Arş.Gör.Dr. Mehmet GÜLER, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, mehmetguler86@gmail.com

kurumsal sosyal sorumluluk projelerinin daha çok yaygınlaştırılması üzerinde durulması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Sosyal Sorumluluk, İş Sağlığı ve Güvenliği, İş Kazaları.

ABSTRACT

Corporate Social Responsibility (CSR) concept has been brought by globalization as we face and increases its importance in the world day by day. Corporate social responsibility is a concept that are being implemented with the principle of volunteerism. With each passing day, governments abdicate the markets and due to neoliberal policies which is seen around the world, governments can not provide social services efficiently. As a result; civil society organizations and businesses strive to fill this gap with their social responsibility projects.

Employees of a business are the the most important stakeholders in CSR projects. When it is viewed from this perspective, occupational health and safety (OHS) concept directly affects the workforce, due to occupational health and safety practices are inextricably intertwined with CSR projects. Working conditions and employee health and safety needs are mentioned in CSR projects by the day. Nowadays, industrial safety projects developed with corporate social responsibility projects, hereby more CSR projects should be used to provide occupational safety.

Key Words: Corporate Social Responsibility, Occupational Health and Safety, Industrial Accident.

GİRİŞ

Dünyada küreselleşme ile birlikte sermayenin hareketliliğinin artması işverenlerin yatırımlarını farklı ülkelere yapmasına neden olmaktadır. Yapılan bu yatırımlar ile işletmelerin faaliyet gösterdikleri her ülkede gerek teknolojik gerek çalışma şartları açısından yeni gelişmelerin yaşandığını söyleyebilmekteyiz. İSG alanında yaşanan gelişmeler bunların başında gelmektedir. İşletmelerin birincil kaynağı insan gücünden gelmektedir. Bununla birlikte insanın üretim içerisindeki güvenliği oldukça önemlidir. Avrupa Birliği ülkelerinde AB fonlarının desteğiyle yürütülen projeler ile birlikte İSG alanına duyarlılık gösterilmeye başlanmıştır. Ancak son yıllarda iş kazalarının artan rakamları göz önüne alındığında duyulan bu hassasiyetin dünyada yeterince yaygın olmadığı kanısına varılmaktadır.

Dünya’da iş kazası ve meslek hastalıklarının maddi hasar boyutu günümüzde kabul edilebilir bir seviyeyi aşmış bulunmaktadır. Bu nedenle meydana gelen iş kazalarının ve meslek hastalıklarının önüne geçilmesinin tek yolunun cezaî yaptırımlar olmadığı anlaşılmıştır. Yasal düzenlemeler, sosyal diyalog ve eğitim anlamında ilerlemeler kaydedilmediği sürece İSG alanında toplum açısından bir fark yaratma noktasına gelinememektedir. Fakat ülkemizdeki şirketlerin İSG konusundaki sosyal sorumluluk anlayışının yeterli olduğunu söylemek mümkün olmadığı gibi, firmaların geliştirdiği Kurumsal Sosyal Sorumluluk projeleri içinde İSG yeteri kadar yer almamaktadır.

Üç başlık altında oluşturulan bu çalışmada öncelikle iş sağlığı ve güvenliği ile birlikte kurumsal sosyal sorumluluk anlayışının kavramsal tanımları yapılmıştır. Bu bilgilerden hareketle kurumsal sosyal sorumluluk projeleri ile iş sağlığı ve güvenliği arasındaki ilişki yapılan yabancı literatür

çalışmaları ile kurulmuş ve bir paydaş olarak çalışanlar üzerindeki etkisinden bahsedildikten sonra hukuksal zorunluluktan sosyal sorumluluğa nasıl geçilmeye başlandığı anlatılmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise dünyada ve Türkiye’de iş kazalarının güncel durumlarından bahsedilerek kurumsal sosyal sorumluluk projelerinin iş kazalarının azaltılması ve iş güvenliğinin sağlanmasında nasıl rol aldığı ve Dünya’da ve Türkiye’de nasıl uygulamaları olduğu ile ilgili örnekler verilerek kurumsal sosyal sorumluluk projelerinin iş güvenliğinin sağlanmasında etkin bir rol aldığı belirlenmeye çalışılmıştır.

1. İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ İLE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK KAVRAMI

Günümüzde işletmeler, artan küreselleşme ile birlikte aşırı bir rekabet yarışında bulunmaktadır. Özellikle 1980’li yıllardan itibaren hız kazanan bu rekabet, işletmelerin bazı sosyal politika değerlerini göz ardı etmelerine neden olmuştur. Halbuki, artan rekabete karşılık aynı süreç içerisinde toplumun beklentileri de değişmektedir. Artık günümüzde tüketiciler sadece ürün odaklı bir tüketim anlayışından öte, o ürünün “üretim sürecindeki değerlerini” de dikkate almaya başlamışlardır. İşte bu değerlerden günümüzde öne çıkan unsurlardan ikisi; “İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG)” ve “Kurumsal Sosyal Sorumluluk” kavramlarıdır.

1.1. İş Sağlığı ve Güvenliği

İş Sağlığı ve Güvenliği konusu tüm dünyada yaygın olarak karşımıza çıkan bir sosyal politika sorunudur. İnsan, varoluşundan bu zamana kadar değişik iktisadi sistemler içerisinde farklı mesleklerde istihdam edilmiştir. Çalışanlar yalnızca günümüzde değil önceki dönemlerde de yaptıkları işlerden dolayı bir takım risklere maruz kalmışlardır. Günümüzde ise mesleklerin farklılaşması ve istihdam alanlarının genişlemesi ile birlikte iş

ve meslek hastalıkları artmaktadır. 2011 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından yayınlanan bir rapora göre her yıl 317 milyon iş kazası meydana gelirken, 2,34 milyon kişi ise iş kazaları ve meslek hastalıkları yüzünden hayatını kaybetmektedir.² Dünyada uyuşturucu, içki veya savaşlardan yılda ortalama 650 bin kişi hayatını kaybederken; iş kazaları ve meslek hastalıkları nedeniyle hayatını kaybedenler bu sayının üç katıdır; bu durum konunun önemini gözler önüne sermektedir³.

Türkiye açısından ise durum ayrıca önem arz etmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün verilerine göre ülkemiz, Hindistan ve Rusya'da sonra iş kazası bakımından %9.5-10'luk bir oran ile dünyada üçüncü sıradadır.⁴ Bununla birlikte ülkemizde kayıtdışı istihdamın yaklaşık %32.1 seviyesinde olduğu tahmin edilmektedir.⁵ Dolayısıyla ülkemizdeki iş sağlığı ve meslek hastalıklarının boyutunun istatistiklere yansıyan değerlerden daha fazla olduğu düşünülmektedir.

Ekonomide dört tane temel üretim faktörü olduğu kabul edilmektedir, bunlar; müteşebbis, çalışanlar (emek sahipleri), sermaye ve doğal kaynaklardır. Çalışanlar ancak emeklerini “emek piyasasına” sunarak bir gelir elde ederler. Fakat, diğer üretim faktörlerinden farklı olarak emek sahiplerinin kendileri sahip oldukları ekonomik değerden ayrılamamaktadır. Dolayısıyla bu kesim gelir elde etme amacıyla üretim faaliyetine katıldığı

² Seiji Machida, “ILO Strategic Approach to Occupational Safety and Health”, (Çevrimiçi) http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/--safework/documents/presentation/wcms_169563.pdf. (12.04.2016)

³ John Lloyd and John Mitchinson, **Cahillikler Kitabı**, Çev. Cihan Aslı Filiz, Emre Ergüven, 10.bs., İstanbul, NTV Yayınları, 2008, s. 81.

⁴ Mahmut Arslan, “Sendikası ve Denetimsiz İşyerleri Kazalara Davetiye Çıkıyor”, **İş'te Çalışanlar**, Sayı:5, İstanbul, Bion Matbaacılık, 2011, s. 26-28.

⁵ TÜİK, (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr> (12.03.2016)

takdirde karşılaştığı riskler sadece ekonomik değerine değil bireysel anlamda kendi varlığına da zarar getirebilmektedir. Emek sahiplerini bahsi geçen bu süreçte koruyan ve onlara en iyi çalışma şartlarını sunmaya çalışan uygulamalar ise İş Sağlığı ve Güvenliği uygulamalarıdır. Daha açık bir ifadeyle İş Sağlığı ve Güvenliği çalışmaları; işin yapılması esnasında işyerinde çalışanın hayatını tehdit eden, genel olarak kaza ve hastalık biçiminde meydana gelen tehlikeleri ortadan kaldırmayı veya çalışana zarar verici unsurları minimum düzeye indirmeyi, bu sayede daha güvenli ve sağlıklı bir ortamda çalışmayı sağlamaya yönelik önlemlerin tümünü kapsamaktadır.⁶

İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG) kavramı; anlaşılacağı üzere “iş sağlığı” ve “iş güvenliği” olmak üzere iki kavramın birleşmesini kapsayan bir kavramdır. İş sağlığı; daha çok çalışanın çalışma esnasında bedensel ve ruhsal olarak işe uyumlu olmasını sağlayacak uygulamaları içerirken; iş güvenliği ise, çalışma sırasında çalışanın kullandığı araç ve gereç gibi teknik meselelerin kişinin güvenliğini tehlikeye düşürmeyecek şekilde dizayn edilmesini içermektedir.⁷

İş Sağlığı ve Güvenliği konusundaki uygulamalar her ne kadar günümüzde istenen düzeye ulaşmamışsa da aslında konu ile ilgili yapılan çalışmalar yaklaşık 2400 yıl öncesinde Hipokrat’ın madenlerdeki kurşun

⁶ Aysen Tokol ve Yusuf Alper, **Sosyal Politika**, Bursa, Dora Basım Yayım, 2011, s. 194.

⁷ Mehmet Güler, “İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitiminin İş Kazalarının Önlenmesine Etkisi: İETT Örneği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 2011, s. 6.; Tokol ve Alper, **a.g.e.**, s. 195.; Kadir Arıcı, **İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Dersleri**, Ankara, TES-İŞ Eğitim Yayınları, 1999, ss. 49-51.

zehirlenmelerinin yan etkilerinden bahsetmesine kadar uzanan bir geçmişe sahip bulunmaktadır. Sanayi devrimi öncesinde İş Sağlığı ve Güvenliği ile ilgili ilk bilimsel anlamda çalışma 17.yüzyılda Bernardino Ramazzini tarafından İtalya’da görülürken, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başladığı kabul edilen Sanayi Devrimi ile birlikte İş Sağlığı ve Güvenliği ile ilgili çalışmalar İngiltere’de ağırlık kazanmıştır. 1833 yılında İngiltere Fabrika Yasası (English Factory Acts) olarak çıkarılan kanunda fabrikalardaki çalışma koşulları ile ilgili düzenlemeler yapılarak İş Sağlığı ve Güvenliği ile ilgili tüm ülkeyi kapsayan ilk yasal düzenlemeye gidilmiştir.⁸

Ülkemiz açısından İş Sağlığı ve Güvenliği’ nin tarihsel seyri incelendiğinde Osmanlı Devleti döneminde çıkartılan 1869 tarihli Maadin Nizamnamesi karşımıza çıkmaktadır. Bahsi geçen nizamnamede İSG ile ilgili hükümler getirilirken, kendisinden önce çıkartılan 1867 tarihli Dilaver Paşa Nizamnamesi’nde konu ile ilgili herhangi bir hüküm bulunmamaktadır.⁹ Cumhuriyet’in kurulmasından itibaren ise konu ile ilgili önemli düzenlemeler olarak 1926 tarihli Borçlar Kanunu ve 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu kabul edilmektedir. 1936 tarihinde yürürlüğe konulan 3008 sayılı İş Kanunu ise devletin tam anlamıyla işçi-işveren ilişkilerine müdahil olduğu ve İş Sağlığı ve Güvenliği alanında sistemli ve ayrıntılı düzenlemeler yaptığı ilk kanun olduğu belirtilmektedir.¹⁰ İş Sağlığı ve Güvenliği konusuna ilişkin esas düzenleme ise 1945 yılında çıkartılan İş

⁸ TUC, **Occupational Health: Dealing With The Issues**, London, Unionlearn, 2007, ss. 12-13.

⁹ Ahmet Makal, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920**, Ankara, İmge Kitabevi Yayıncılık, 1997, ss. 285-287.

¹⁰ Tokol ve Alper, **a.g.e.**, s. 198.

Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları'na ilişkin yasal düzenlemenin çıkarılması ile yaşanmıştır.

3008 sayılı İş Kanunu'nun sosyal ve ekonomik gelişmeler karşısında yetersiz kalması, beraberinde yeni bir iş kanunun çıkarılması ihtiyacını doğurmuştur. 1971 yılında 1475 sayılı İş Kanunu kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Bu yasa, iş sağlığı ve güvenliği alanında daha detaylı düzenlemeleri içermektedir. Diğer taraftan, sosyal güvenlik alanında 1974 yılında 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu kabul edilerek, işçilere ve hak sahiplerine yapılacak olan ödemeler ve yardımlar düzenlenmiştir.¹¹ Buna ek olarak, 2006 yılında SSK, Bağ-kur ve Emekli Sandığı'nı tek çatı altında toplayan 506 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu kabul edilerek, yapılan yardım ve ödemelerin kapsamı genişletilmiştir.

İş Sağlığı ve Güvenliği' ne yönelik anayasal düzenlemeler ise ilk kez 1961 Anayasası ile gerçekleşmiştir. 1961 Anayasası'nda "Sosyal ve İktisadi Haklar" başlığı altında yer alan düzenlemeler 1982 Anayasası'nda da önemli ölçüde muhafaza edilmiştir.¹² Bununla birlikte 1982 Anayasası'nın 17. maddesinde; "herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma hakkına sahiptir" ifadesi ve aynı anayasanın 50. maddesinde ise; "kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz." ifadesi yer almaktadır. Ayrıca Anayasa'nın 56. maddesi "herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir." ifadesi ile başlamaktadır. Dolayısıyla

¹¹ Teoman Akpınar ve Baki Yiğit Çakmakkaya, "İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından İşverenlerin Risk Değerlendirme Yükümlülüğü", **Çalışma Toplum Dergisi**, Sayı:40, 2013, İstanbul, s. 277. (273-304)

¹² Tokol ve Alper, **a.g.e.**, s. 205

Anayasa'nın bu maddeleri çalışma hayatında İş Sağlığı ve Güvenliği' nin oluşmasına neden olan anayasal dayanaklar olarak kabul edilmektedir.¹³

İş sağlığı ve güvenliği alanında yaşanan kapsamlı değişmelerin başlangıcı 4857 sayılı iş yasası olarak görülmektedir. İlgili yasa ile birlikte, 5 adet yönetmelik ve 5 adet tebliğ yürürlüğe sokulmuştur. Çalışma hayatının yeniden düzenlenmesinde büyük etkisi olan 4857 sayılı İş Kanunu'nun beşinci bölümü iş sağlığı ve güvenliği düzenlemelerine ayrılmıştır. 1475 Sayılı İş Kanun ile 4857 sayılı İş Kanunu arasında temel mantalite farkının oluşmasının temelinde, konunun “işçi sağlığı ve iş güvenliği” kavramı olarak incelenir iken; “iş sağlığı ve güvenliği” kavramı olarak ele alınmaya başlanması yer almaktadır. Burada, işçileri sadece işerinde değil, işçinin işyerinin dışında da karşılaşabileceği risklere karşı korumak amaçlanmaktadır.¹⁴

Ülkemizde iş sağlığı ve güvenliği alanında yürürlüğe konulan mevzuata bakıldığında, konunun geniş bir şekilde ele alındığı söylenebilmektedir. Ancak, 4857 sayılı yasanın iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili bazı hükümlerinde elli ve üzerinde çalışan işletmeleri bağlaması küçük ve orta ölçekli işletmelerde istihdam edilen çalışanların büyük bölümünün kapsam içerisine alamadığı ve hukuki haklardan yararlanmasına imkan sağlamadığı tespit edilmiştir. Bu durum ilave olarak, uygulamada yaşanan sorunlar ve yargıya taşınan bazı ek düzenlemeler konunun hukuki boşluğa düşmesine neden olarak, bu alanda özel bir kanuna olan ihtiyacı hedef göstermiştir. Bu kapsamda 2004 yılında Türkiye'nin 155 Sayılı ve 161 Sayılı

¹³ Tankut Centel, **İş Sağlığı ve Güvenliği Mevzuatı**, İstanbul, Hanlar Matbaacılık, 2005, s. 19.

¹⁴ Özcan Karabulut, **Tekstil İşkolunda İş Sağlığı ve Güvenliği**, Teksif Eğitim Yayınları, 2012, s. 35.

ILO Sözleşmelerini kabul etmesi ve AB'ne üyelik sürecine girmiş olması, özgün bir iş sağlığı ve güvenliği yasası sürecini hızlandırmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda, 2012 yılında Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Türkiye'de bu alanda ilk kanun olarak düzenlenmiştir.¹⁵ Yasa, kamu ve özel sektör çalışanlarının ayrımını gözetmeksizin kapsayıcı bir esasa hazırlanmıştır. Ek olarak, detaylı kurallar koyan yaklaşımı ile önleyici iş sağlığı ve güvenliği prensiplerini hukuki uygulamalar olarak tüm paydaşlara sunmaktadır.

1.2. Kurumsal Sosyal Sorumluluk

Günümüzde değişen iş hayatına paralel olarak bazı kavramlar ön plana çıkmaktadır. Artık işletmeler yalnızca “kar maksimizasyonunu” hedeflemenin ötesinde, çalışanların ve toplumun faydasını da göz etmek durumundadırlar. Bu amaçla özellikle 1980’li yıllardan itibaren ön plana çıkan değerlerden bir tanesi de “kurumsal sosyal sorumluluk” kavramıdır (Lantos, 2001:596). Kurumsal sosyal sorumluluk; işletmelerin gönüllülük esasına dayanan, sosyal ve çevresel meselelerini paydaşları ve kendi işletme faaliyetleri ile bütünleştirebilmeyi amaçladığı bir değerdir. Burada bahsi geçen “paydaş (stakeholders)” kavramı ise toplumda işletmenin ilişkide olduğu, işletmenin faaliyetlerinden etkilenen ve faaliyetleriyle işletmeyi etkileyen tüm toplumsal taraflar olarak belirtilmektedir.¹⁶ Ayrıca vurgulanması gereken bir başka önemli nokta kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarının yasal mevzuatların ötesinde “gönüllülük” esasına

¹⁵ Cem Baloğlu, **Avrupa Birliği ve Türkiye’de İş Sağlığı ve Güvenliği**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 15.

¹⁶ Coşkun Can Aktan, **Kurumsal Sosyal Sorumluluk: İşletmeler ve Sosyal Sorumluluk**, İstanbul, Veste Ofset, 2007, s. 14.

dayanmasının gerekliliğidir. Örneğin, yasal mevzuatın hüküm vermesi üzerine işletme içerisinde kadınlara bir ayrımcılık yapılmaması kurumsal sosyal sorumluluk çerçevesinde değerlendirilmemektedir.¹⁷

Kavramsal olarak ilk kez 1953 yılında H.Bowen tarafından “İşadamlarının Sosyal Sorumlulukları” (Social Responsibilities of the Businessman) adlı kitabın başlığında kullanılmıştır.¹⁸ Son yıllarda ise özellikle OECD ülkelerinde yaygın olarak kullanılan kavram, işletme ve ülke gündemlerinde önemli bir yere gelmiştir.¹⁹

Kurumsal sosyal sorumluluk bilinci sayesinde işletmeler artık ekonomik olarak gelişme amaçlarının yanı sıra, topluma ve çevreye karşı sorumluluklarını gösteren üçlü raporlama ile karşı karşıya kalmışlardır.²⁰

Avrupa Komisyonu'nun yaptığı tanıma göre kurumsal sosyal sorumluluk; işletmelerin, gönüllülük esasına dayalı olarak sosyal ve çevresel meselelerini, örgütsel faaliyetleriyle ve sosyal paydaşlarıyla olan etkileşimleriyle bütünleştirebildiği bir kavramdır.²¹ Sosyal sorumluluk bireylerin ve kurumların içinde buldukları toplumun ve çevrenin kalitesini arttırmaya yönelik olarak hareket etme ve tutum sergileme bilincini ifade etmektedir. Sosyal sorumluluk sayesinde işletmeler buldukları ülkenin yasal koşullarına uyma zorunluluğun ötesinde, gönüllü olarak iş ahlakına uygun hareket etme, işletme içerisinde çalışanlara uygun çalışma imkanları

¹⁷ Halis Yunus Ersöz, **Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışının Gelişiminde Meslek ve Sivil Toplum Kuruluşları**, İstanbul, İTO Yayınları, 2007, s. 22.

¹⁸ Aktan, **a.g.e.**, s. 12.

¹⁹ Ersöz, **a.g.e.**, s. 19.

²⁰ **A.e.**

²¹ Aktan, **a.g.e.**, s. 12.

sağlama ve bunun yanı sıra çevre ve toplumun beklentilerine yönelik çalışma stratejileri oluşturmaktadırlar.²²

Kurumsal sosyal sorumluluk yasal mevzuatın ötesindeki davranışlar ve tutumlar olmasına karşılık, uygulamada çeşitlenmektedir. Bunlar; “hayırsever odaklı kurumsal sosyal sorumluluk, etik kurumsal sosyal sorumluluk ve stratejik kurumsal sosyal sorumluluk” olmak üzere üç başlık altında toplanmaktadır. Hayırsever odaklı kurumsal sosyal sorumluluk anlayışında karşılık beklemezsizin yapılan uygulamalar ele alınmaktadır. Etik yaklaşımda daha çok kanunlara uygun hareket etme anlaşılırken, stratejik yaklaşımda ise işletmenin rakiplerine üstünlük sağlama amacı ile kurumsal sosyal sorumluluğu adeta işletme politikası haline getirmesi anlaşılmaktadır.

Kurumsal sosyal sorumluluk ile ilgili çalışmalar yapan ISO (Uluslararası Standardizasyon Organizasyonu), 2004 yılında yayınlamış olduğu “Working Report On Social Responsibility” adlı raporunda, kurumsal sosyal sorumluluğun kapsamında; insan hakları, iş sağlığı ve güvenliği, işyeri ve işçi sorunları, işyerinde adil olmayan uygulamalar, piyasa ve tüketici sorunları ve çevresel duyarlılık gibi konuları ele almaktadır.²³

Kurumsal sosyal sorumluluk sadece toplum açısından değil işletme açısından da fayda sağlamaktadır. Kurumsal sosyal sorumluluğun işletme üzerinde doğrudan ve dolaylı olmak üzere bazı ekonomik etkileri bulunmaktadır. Olumlu anlamda doğrudan sonuçlar daha uygun çalışma

²² Erol Eren, **Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası**, 6.bs., İstanbul, Beta Yayınları, 2002, s. 104.

²³ ISO Advisory Group, **Working Report on Social Responsibility**, (Çevrimiçi) http://inni.pacinst.org/inni/corporate_social_responsibility/WorkingReportonSR.pdf. (12.04.2016)

koşullarından, verimli işgücünden ve doğal kaynakların etkin kullanımından ortaya çıkmaktadır. Dolaylı sonuçlar açısından ise, tüketici ve yatırımcıların kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetinde bulunun işletmeye yönelik olarak ilgisinin artacağı iddia edilmektedir.²⁴ Bununla birlikte kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri sonucunda işletmeler rekabet üstünlüğü elde etme, sosyal kimlik oluşturma, itibar sağlama ve markalaşma gibi süreçlerde kazançlar elde etmektedirler.²⁵

İşletmeler, uyguladıkları kurumsal sosyal sorumluluk projeleri sayesinde sadece işletmenin ekonomik varlıklarını ilgilendiren kazançlar sağlamamaktadır. Bunun yanı sıra, toplumda işletme saygınlık kazanarak kurum imajı değer kazanmakta, bu durum da firmanın piyasa değerine yansımaktadır. Ayrıca kurumsal sosyal sorumluluk projeleri hem çalışanlar açısından hem de müşteriler açısından kurumlara yönelik bağlılık kültürü oluşturmaktadır. Kurumsal sosyal sorumluluğa önem veren nitelikli işgücü de iş süreçlerinde tercihlerini bu işletmelerden yana kullanmaktadır.²⁶

2. KSS – İSG İLİŞKİSİ

Günümüzde işletmeler için ekonomik ve sosyal alanda sürdürülebilirlik kavramı öne çıkmaktadır. Şirketler sürdürülebilirliklerini sağlamak adına çeşitli yatırımlar ve projeler oluşturarak bu alanlardaki yatırımlarını hızlandırmaktadırlar. Günümüzde şirket çıkarlarının toplumsal çıkarlar ile çatışmadığı, ekonomik ve kar odaklı bakış açısının yanında sosyal ve çevresel konuların da şirketlerin sorumluluğu haline geldiği bir yeni dünya düzenine girilmektedir. Bu doğrultuda sürdürülebilirliğin

²⁴ Ersöz, **a.g.e.**, s. 20.

²⁵ Aktan, **a.g.e.**, s.21.

²⁶ **A.e.**, s. 29.

sağlanabilmesi için işletmeler kurumsal sosyal sorumluluk projeleri ile strateji ve operasyonlarına yön vermektedirler.²⁷

Toplumun beklentisinin, erdemli, düzgün, dürüst, açık ve hesap verebilir çalışma biçimlerinin yaygınlaşması yönünde olduğunu görülebilmektedir. Artık işletmelerin tamamı kaliteli mal üretmektedir. Kaliteli ürün, düşük ücret uygulamaları ve müşteri sadakati işletmelerin sürdürülebilirliği sağlama noktasında yetersiz kalmaktadır. Tüketiciler günümüzde satın aldığı malın kalitesi veya fiyatından daha çok, o ürünü satan firmanın bulunduğu topluma ne faydalar sağladığını sorgulayarak o ürüne talep gösterme noktasına gelmiştir.²⁸

Diğer taraftan, çalışanlar açısından bakıldığında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ise; işletmelerin toplum içerisindeki sosyal aktivitelerinin yanı sıra inandıkları değerler de çalışacakları firma tercihini yapma noktasında bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışanlar açısından tercih noktasında ücretin birincil öncelik olarak kabul edildiği yadsınamaz bir gerçektir. Peşinden gelen unsurlar ise; işletmelerin sunduğu sosyal imkânlar, iş sağlığı ve güvenliği açısından işgücüne sundukları olanaklardır. Bunun yanı sıra artık sürdürülebilir bir kurumsal imaja sahip olma arzusu beraberinde her işletmeye öncelikli olarak topluma karşı olan sosyal sorumluluklarının bilincinde olma farkındalığını uyandırmıştır. Ayrıca beraberinde çalıştırdığı işgücüne karşı da sosyal sorumluluklarını yerine getirmelidir. Çünkü bu unsurlar çalışanlarının işletmeye karşı tutumlarını

²⁷ PWC, (Çevrimiçi) <http://www.pwcokul.com/Egitimlerimiz/GRI-Onayli-Surdurulebilirlik-Raporlamasi-Egitimi/11703/0>, (15.04.2012),

²⁸Fatih Yılmaz “İş sağlığı ve güvenliğinin İyileştirilmesinde Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Önemi, (Çevrimiçi) <http://www.iudergi.com/tr/index.php/sosyalsiyaset/article/view/97/91>, (05.04.2016)

tamamıyla etkilemektedir. Bunun sebebi kurumsal itibarın temelinde Kurumsal Sosyal sorumluluk projelerinin yatmasıdır.²⁹

Geçmişten günümüze sosyal sorumluluk projelerinin uygulanma alanları ülkemizde gün geçtikçe artmaktadır. Gelişen uygulama alanlarıyla birlikte “Uluslararası alanda bir standart” olması açısından Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ)’ nün bazı sözleşmeleri temel alınarak SA 8000 adında bir Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projesi standardı geliştirilmiştir. SA8000, 1997 yılında “*Social Accountability International (Uluslararası Sosyal Sorumluluk Örgütü)*” adlı organizasyon tarafından geliştirilmiş bir sosyal sorumluluk standartıdır. İşletmeler, işçi sendikaları, insan hakları ve çocuk hakları örgütleri, akademisyenler ve işverenlerin de bulunduğu bir çalışma grubu tarafından hazırlanmıştır. Amacı, çalışanların temel haklarını garanti altına alınması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve belirlenen asgari standartlara uygunluğunun akredite edilmesidir. Mantığı ISO yönetim sistemine dayanan SA8000, çocuk işçiliği, çalışma saatleri ve İSG gibi bilinen bazı sosyal parametreleri denetlemektedir.³⁰

KSS faaliyetlerini sistematığe bağlayarak standartlaştırmayı amaçlayan SA 8000’in, işletmelerde uygulanmasını öngördüğü koşullar genellikle işyerindeki çalışma koşullarının iyileştirilmesiyle ilgilidir.³¹

²⁹ Özkan Tütüncü, “SA 8000 Sosyal Sorumluluk Standardı ile İş Yaşamı Kalitesi Arasındaki İlişki”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:10, Sayı:2, İzmir: DEÜ Yayınları, 2008, s. 172.

³⁰ Coşkun C.Aktan ve İstiklal Y. Vural, “Kurumsal Sosyal Sorumluluk–Uluslararası Kuruluşlar ve Hükümet–Dışı Organizasyonlar Tarafından Sürdürülen Başlıca Girişimler”, **Çimento İşveren Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 3, Ankara, Duman Ofset Matbaacılık, 2007, ss. 4–8.

³¹ Rafael Salinas Garrido, “Occupational Safety And Health Management In The Context Of Corporate Social Responsibility”, **Seguridad y Medio Ambiente**, Year:28, No:109, 2008, p. 4.

Sistemin temel ilkelerinden biri olan sağlık ve güvenlik; sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamı yaratmayı, çalışanlara İSG eğitimi vermeyi, sağlık hizmetlerini tedarik etmeyi kapsamaktadır. Sistemin çocuk iş gören çalıştırmama, çalışma saatlerinin düzenlenmesi, ayrımcılık yapılmaması gibi ilkeleri de işyerinde İSG' yi etkileyen unsurlardır.³²

Sağlıklı ve güvenli çalışma koşulları bir işletmenin çalışanlarına sunması gereken en önemli olanaklarının başında gelmektedir. Bu perspektiften bakıldığında iş sağlığı ve güvenliği anlayışının bir işletmede oturtulması, bir işletmenin birincil sosyal sorumluluklarının başında gelmektedir. Sosyal sorumluluk insan kaynaklarına, çevreye ve tüketicilere gerekli yatırımları yaparak toplumsal bilincin oluşturulmasını ve yasal gerekliliklerin önüne geçilmesini gerektirir.³³

Kurumsal sosyal sorumluluk projelerinin ilgilendiği konu başlıkları arasında iş sağlığı ve güvenliği konuları da sıkça yer almaktadır. KSS' nin gelişim süreci içerisinde işletmeler İSG gibi zorlayıcı hüküm maddelerinin bulunduğu konulara odaklanmaya çalışılmaktadır. Avrupa Birliği ülkeleri ve Amerika gibi gelişmiş ülkelerde İSG alanında kapsamlı önleyici İSG sistemlerinin varlığı, gelişmekte olan ve sahra altı bölgesi ülkelerde faaliyet gösteren işletmeleri de bu bilince sahip olma adına çeşitli sosyal sorumluluk projeleri yapma noktasına getirmiştir. Diğer taraftan KSS alanında yeni iş sağlığı ve güvenliği içerikli uygulanan projeler beraberinde fırsatlar

³² Gürbüz Yılmaz, "Kurumsal Sosyal Sorumluluk Ve Önemi Çevre Ve İş Sağlığı Güvenliği İle İlişkisi", (Çevrimiçi)
<http://www.riskmedakademi.com.tr/images/stories/dokumanlar/kss.pdf>,
(11.04.2016)

³³ European Agency For Safety And Health At Work, **Corporate Social Responsibility and Safety and Health at Work**, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, Belgium, 2004, s. 127.

getirmekle birlikte, işletmeleri çeşitli tehditler ile de karşı karşıya bırakmaktadır.³⁴

Çalışanların risk ve tehlikelere karşı bilgilendirilmesi ve risklerin tolere edilebilirlik düzeyine indirgenmesi esas alınmaktadır. Bu amaç için gerekli her türlü ekipman ve süreçlerin iyileştirme çalışmalarına destek verilmesi gerekmektedir. Sosyal alan, eğitim, çalışma koşulları ve işçi-işveren ilişkileri doğrudan üretim üzerinde etkili olmakta, verimliliği dolaylı olarak etkilemektedir. Bu yeni yönetim şekli, aynı zamanda rekabeti artırıcı bir güç olarak görülmektedir. AB tarafından yayınlanan “Green Paper” adlı uluslararası kurumsal sosyal sorumluluk projelerinin yayınlandığı kitapçıkta; “İnsan Hakları - Çevre – Ekonomi” üçgeni açısından değerlendirdiğinden dolayı bu süreçlerin hepsinin insan kaynaklarının bir süreci olarak görülmesinin zorunluluğu belirtilmektedir. Bu bağlamda işçi haklarının korunması, işgücünün yaş hadlerine uyulması, çocuk işçiliğinin önüne geçilmesi gibi çalışmalar başı çekmektedir.³⁵

Kurumsal sosyal sorumluluk projelerinin ulusal yasalarda ve ülkemizde uygulanması gereken yönü, işçiyi koruma düzeylerinin artırılması ve iş çevresinin düzenlenerek iş kazası ve meslek hastalıklarını en aza indirmeyi hedefleyen gönüllü bir yaklaşımın oluşturulmasıdır. KSS, işletmeden beklentilerini karşıladığı gibi çalışanları da içselleştirerek ihtiyaçlarını karşılamaktadır. KSS işletmelere, İSG konusundaki sorumluluklarını yerine getirmesi hususunda bir fırsat sunmaktadır.

³⁴ Jakob Simenson, “Kurumsal Sosyal Sorumluluk Şirketlerin Yararına”, İşveren Dergisi, TİSK Yayını, Temmuz 2005, (Çevrimiçi)

http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1177&id=66, (12.04.2016)

³⁵ Şafak Özsoy, “İnsan Kaynakları Yönetiminin Kurumsal Sosyal Sorumluluk ile İlişkilendirilmesi”, (Çevrimiçi)

http://www.kobifinans.com.tr/bilgi_merkezi/020701/15102/2., (20.04.2016)

2.1. İSG Aktörü ve Kurumsal Sosyal Sorumluluk Paydaşı Olarak Çalışanlar

İş sağlığı ve güvenliğinin gerekliliklerinin yerine getirilmesi için sorumluluk öncelik olarak işletme sahipleri veya yöneticilere düşmektedir. Bu perspektiften bakıldığında İSG ye ilişkin önlemler bütünü oluşturmak yoluyla işletme içinde ve çevresinde çeşitli yatırımların yapılmasına olanak tanınması ve bu çerçevede istihdam edilenlerin daha sağlıklı bir ortamda çalışabilmesi işletmelerin birincil vazifesidir.³⁶

Dünyada ve Türkiye’de yapılan araştırmalarda iş kazalarının %2’sinin insan kontrolü dışında, %10’nunun mekanik sebeplerden geriye kalan %80 gibi yüksek çoğunluğunun ise insan faktörüne bağlı olarak geliştiği belirlenmiştir.³⁷ İnsan faktörünün bu denli önem kazandığı günümüzde insana yapılan yatırımlar gün geçtikçe hız kazanmaktadır. Diğer taraftan iş kazalarının meydana geldiği andan itibaren işçinin olağanüstü bir mağduriyetinin söz konusu olduğu yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsan faktörünün üretimin içinde yer alması işletme açısından alınması gereken önlemleri gün yüzüne çıkarırken, alınan bu önlemler işletme açısından halk nezninde bir marka yüzü oluşturma anlamında da şirketlere olumlu imaj kazandırmaktadır. Sağlıklı ve gerekli bütün çalışma şartlarının sağlanmış olduğu bir işletmede işgücünün daha verimli çalışacağı,

³⁶ Oktay Tan, , “İş Kazası Oluşmadan Alınacak Önlemlerin Maliyeti ile İş Kazası Oluştuktan Sonraki Harcama Maliyetlerinin Analizi ve Karşılaştırılması” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 1999, ss. 12-22.

³⁷ Bengi Senekerim, “İş Kazalarının Nedenleri”, (Çevrimiçi)
http://www.takimceligi.com/index.php?option=com_content&view=article&id=369&Itemid=289, (03.04.2016)

işletmeler için önemli bir gerçektir.³⁸ İşgücü açısından işletmenin gerek işin yapıldığı ortama gerekse çalışanın kendisine yapılan yatırım işletmeye olan bağlılığını ve sadakatini arttıran en önemli unsurdur. Ayrıca işletmeler çalışanlarına verdikleri değeri müşterilerine karşı vizyon aracı olarak kullanmaktadırlar.

Bu bağlamda işletmelerin paydaşlarını sadece dış çevredeki hissedarları yani; müşterileri, toplum ve çevre değil bunların yanında kendi çalışanları da oluşturmaktadır.³⁹ Diğer bir ifadeyle; işletmelerin çevreye karşı olan sosyal sorumluluğunun yanına işgücüne karşı olan sosyal sorumluluğu da eklenmektedir. Bu kapsamda ortaya çıkan bir Kurumsal Sosyal Sorumluluk Standardı olan “SA 8000” tam olarak işgörenlere yönelik hazırlanmış olan sosyal sorumluluk standartıdır.⁴⁰ Bu standart evrensel gönüllülük ilkesine dayalı olarak hazırlanmış ve küreselleşmenin getirdiği bir trend olarak işletmelerin günümüzde uyması gereken uyulması önemli hale gelecek olan bir kalite standardı olma yolundadır.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün de temel düzenlemeleri arasında kendine yer bulan, işgörenlere karşı işletmelerin Sosyal Sorumluluk standardı olan SA 8000; ağırlıklı olarak çocuk işçilerin ve zorla çalıştırılan işgörenlerin üzerinde gönüllük ilkesine dayalı sorumluluk sahibi işletmeler

³⁸ Sevda Demirbilek ve Vedat Pazarlıoğlu, “Türkiye’de İş Kazalarının Oluşumunda Etkili Olan Faktörler: Ampirik Bir Uygulama”, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Cilt: 44, Sayı:509, İstanbul, Ekonomik Mali Yayınlar, 2007, s. 83.

³⁹ Yılmaz, **a.g.e.**

⁴⁰ Muzaffer Aydemir, “İşletmeleri İşgörenlere Karşı Sosyal Sorumlulukları ve SA 8000 Standardı”, **Kurumsal Sosyal Sorumluluk**, Eds. Coşkun Can Aktan, İstanbul, Veste Ofset, 2007, s. 101.

ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.⁴¹ Az gelişmiş ülkeler ve nüfus yoğunluğu yüksek gelişmekte olan ülkelerde görülen yüksek işsizlik oranlarının yanı sıra düşük çalışma ücretleri ile birlikte çalışma saatlerinin fazlalığı ve çocuk işçiliği oldukça sık görülen sosyal politika sorunlarıdır. Dünyaca ünlü şirketler ve bu durumları fırsat olarak gören bazı uluslararası firmalar ürünlerini gelişmiş ülkelerde üretmek yerine üretimlerini gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelere üretimlerini kaydırmaya başlamışlardır. Bu işletmelere karşı sivil toplum örgütleri başta olmak üzere toplumun tepkisi zaman içerisinde artarak devam etmektedir. Yasalardan kaçmak isteyen bu şirketlerin önüne SA 8000 standartının uygulanması şartının konulması ile işletmelerin bu art niyetli tutumlarının önünde engel olunmaya başlanmıştır.⁴²

Uluslararası rekabette avantaj sağlamaya çalışan işletmeler gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde faaliyet gösterirken SA 8000 sosyal sorumluluk standartına uymak zorunda kalmaktadır. Bu standart her ne kadar işletmelerin maliyet kalemlerini yükseltiyormuş gibi görünsede uzun vadede işletmelere önemli kazançlar sağlamaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi kurumsal sosyal sorumluluk paydaşlarından stratejik olarak en önemlisini; çalışanları yani işgücü oluşturmaktadır. Çalışanları diğer paydaşlardan öne çıkaran üç ana unsur şunlardır:⁴³

1. İşçi ücretlerinin işletme içerisinde maliyeti en yüksek kısmı oluşturması ve bu sebeple maliyetlerin azaltılmasında önem taşıması.

⁴¹ Simenson, **a.g.e.**

⁴² Tütüncü, **a.g.e.**, s. 174.

⁴³ Yılmaz, **a.g.e.**

2. İşletmenin bünyesini etkileyen paydaş olması nedeniyle kolay müdahale edilebilir, etkilenebilir ve aynı zamanda pozitif anlamda da etkileyebilir olması.

3. İşletmenin başarısını sağlayan temeli oluşturması ve makro açıdan bakıldığında toplumun refah ve huzur seviyesini etkilemesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

İşletmeler son yıllarda sadece ekonomik ve teknik kuruluşlar olarak tanımlanmayıp, sosyal kuruluşlar olarak da nitelendirilmektedir. Toplumların işletmelerden beklentileri farklı boyutlar kazandıkça, şirketlerin paydaşı olan topluma karşı sorumluluklarını devamlı olarak revize etmesi gerekmektedir. Topluma karşı bu sorumluluğunu yerine getirirken en önemli paydaşı olan kendi çalışanlarına karşı olan işletmenin sorumluluğu gittikçe önem kazanmaktadır.⁴⁴ Hali hazırda geline nokta Uluslararası Çalışma Örgütü'nünde düzenlemeleri arasına giren işletmelerin kendi mensuplarına karşı olan sosyal sorumlulukları gün geçtikçe artmakta ve işletmelere “sorumlu işletmecilik” anlamında vizyon kazandırmaktadır.

2.2. Hukuki Zorunluktan; Sosyal Sorumluluğa

Nüfus yoğunluğu fazla olan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çalışma koşullarının gelişmiş ülkelere yetersiz olması gelişmiş ülkelerin tepkisine yol açmaktadır. Bu ülkelerde düşük ücretler, işsizlik oranlarının fazlalığı, çocuk işçiliğinin fazlalığı ve çalışma saatlerinin fazlalığı tepki toplamaktadır. Fakat bu durumu lehine kullanan taraflar da mevcuttur; Uluslararası işletmeler bu tarz ülkeleri yatırım alanı olarak seçerek üretimin

⁴⁴ Abdürrahim Emran, “Başarılı İşletmelerin Sosyal Sorumluluk Kavramına Bakış Açısı”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:6, Sayı:22, 2007, s. 252.

maliyetinin büyük bir kısmını oluşturan işgücü maliyetlerini azaltmaktadırlar.⁴⁵ Gelişmiş ülkelerde sıkı denetimler ve hukuki zorunluluklarla uğraşmak zorunda kalan işletmeler, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin içinde bulunmuş olduğu işsizlik bunalımından faydalanarak bu ülkelerde yatırım yapmaktadırlar. Bu ülkelerde gelişmiş ülkelerdeki denetim sıklığının olmaması, diğer taraftan ülke yönetimlerinin yatırımların büyüklüğüne karşı bu yatırımların geri çekilmesi korkusuyla bazı ihmellere göz yumması sebebiyle iş sağlığı ve güvenliği gibi birincil derecede işgücü açısından önemli olan tedbirler uygulanamamıştır.

İşletmeler, işgörenlere karşı olan hukuki sorumluluklarının bazılarını gereksiz gördüğünden maliyet unsuru oluşturduğu için yapmamaktadır. Bu sebepten üretimlerini üçüncü dünya ülkelerine doğru kaydırmaktadırlar. Fakat ilk başlarda, işgörenlerin sağlıksız çalışma koşulları, fazla çalışma saatleri ve çocuk işçiliği bu ülkeler için sorun teşkil etmese de, zaman içerisinde iş kazalarının, meslek hastalıklarının ve çocuk işçiliğinin artması uluslararası sivil toplum örgütlerini harekete geçirmiştir. Gelişmemiş ve gelişmekte olan bu ülkelerde yaşanan bu duruma sivil toplum örgütleri ve toplumun tepkisi git gide artarak devam etmiştir.⁴⁶ İşgörenlere sağlıklı çalışma ortamı sağlamayan, haklarını vermeyen ve işgücü maliyetlerini düşürmek için yasalardan kaçarak üretimlerini gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelere kaydıran işletmelere karşı sivil toplum kuruluşlarının protestoları, önceki bölümde bahsedilen uluslararası bir sosyal sorumluluk standardı olan SA 8000' in oluşturulmasında büyük rol oynamıştır.

⁴⁵ Birgül Çakır, "SA 8000 Sosyal Sorumluluk Standardının Örgütsel Bağlılık ve İş Doyumuna Olan Etkileri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir, 2009, s. 19.

⁴⁶ Aktan ve Vural, **a.g.e.**, s. 13.

Uluslararası bu standartın ortaya çıkması üçüncü dünya ülkelerinde uluslararası çalışma normlarından kaçmaya çalışan işletmelerin uyması gereken zorunlulukları ortaya çıkarmaktadır. Bu standartın oluşturulmasından önce çok uluslu işletmelerin bu ülkelerde hukuksal sorumluluklarını yerine getirmedikleri tespit edilmiştir. Bu tarz işletmelere örnek olarak verilebilecek en popüler işletmelerin başında Nike firması gelmektedir; 12-13 yaşında kız çocuklarının ağır ve sağlıksız koşullarda çalıştırıldığı, genç ve kadın iş görenlerin fazla mesaiye zorlandığı ve kendilerine saat başı ücret olarak 16 cent ödendiği belirlenmiştir. Bunların ortaya çıkmasından sonra Nike şirketi birçok protesto ile karşı karşıya kalmıştır. Diğer taraftan, Endonezya’da meydana gelen olayda; 10.000 adet çalışan Nike firmasını protesto etmek amacıyla sokaklara dökülmüş, bunun akabinde firma kendini Endonezya pazarının dışarısında bulma noktasına gelmiştir (Akyar, 2008: 37-42).

Bunun üzerine Nike firması Asya kıtasındaki faaliyet gösterdiği bütün üretim yerlerini sivil toplum örgütlerinin denetimine açmış ve sosyal sorumluluk açısından denetlenmesi için başvuruda bulunmuştur. Bu olaylardan sonra Nike gibi bu tür protestolara maruz kalan diğer şirketler üçüncü dünya ülkelerindeki fabrikalarındaki çalışma koşullarını iyileştirmek zorunda kalmışlardır.⁴⁷

Bu gelişmelerin ışığında toplumların git gide bilinçlendiği günümüzde müşteriler artık öyle bir noktaya gelmişlerdir ki ürünlerini kullandıkları şirketlerin ilk olarak sosyal sorumluluklarını sorgulamaya başlamışlardır. Buna bir örnek olarak; Amerika’daki birçok ürünün üzerinde “ *Bu ürünün yapım aşamasında herhangi bir çocuk işçi veya köle işgören*

⁴⁷ Çakır, **a.g.e.**, s. 20.

çalıştırılmamıştır.” gibi ifadelerin yer alması verilmektedir. Bununla birlikte uluslararası bir kalite standartı olan ISO (International Organization for Standardization) gibi, uluslararası kurumsal sosyal sorumluluk kapsamında işgücünün en başta çalışma şartlarını ve sağlığını ön planda tutan standartlardan biri haline gelen SA 8000 belgesinin, uluslararası pazarlarda faaliyet göstermek isteyen her işletme tarafından zorunlu hale getirilmesi gerekmektedir.⁴⁸

Bu gelişmeler ışığında işletmelerin hukukun sıkı kurallarından kaçabilmelerinin önüne geçilmiştir. İşletmelerin de bu sorumluluklarını zaman zaman sosyal sorumluluk projeleri ile gerek dışardaki paydaşlarına sunarak gerekse en önemli paydaşı olan çalışanları ile ortak yürüterek olumlu marka imajlarını arttırdıkları rahatça söylenebilmektedir. Kurumsal sosyal sorumluluk projelerinin uluslararası yasalarda ve ülkemizde uygulanması gereken yönü, işçiyi koruma düzeylerinin artırılması ve iş çevresinin düzenlenerek iş kazası ve meslek hastalıklarını en aza indirmeyi hedefleyen gönüllü bir yaklaşım olmasıdır. KSS, işletmelerin topluma karşı marka imajını artırıcı ihtiyacını karşıladığı gibi işgücünün faydalanmasını sağlayarak, ihtiyaçlarını da karşılamaktadır. KSS projeleri işletmelere, İSG alanında sorumluluk düzeylerini yükseltmeleri açısından bir fırsat sunmaktadır.

⁴⁸ Atilla Filiz, “Sosyal Sorumluluk Standardı SA 8000 (Social Accountability)”, (Çevrimiçi) <http://www.biymed.com/pages/makaleler/makale29.htm>, (05.05.2016)

3. KSS'NİN İŞ KAZALARININ AZALTILMASINDAKİ ROLÜ

Sağlıklı ve güvenli çalışma koşulları bir işletmenin çalışanlarına sunması gereken en önemli olanakların başında gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında iş sağlığı ve güvenliği anlayışının bir işletmede oturtulması, bir işletmenin öncül sosyal sorumluluklarının başında gelmektedir. Sosyal sorumluluk kavramının oturması ile birlikte insan kaynaklarına, çevreye ve tüketicilere gerekli yatırımları yaparak toplumsal bilincin oluşturulması sağlanmaktadır (European Agency for Safety and Health at Work, 2004: 127).⁴⁹

Küreselleşmenin de etkisiyle üretimin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kaymasıyla birlikte gelişmiş ülkelerde iş kazaları oranları azalma göstermektedir. Fakat gelişmekte olan ülkelerde kötü çalışma koşulları ile iş kazaları ve meslek hastalıklarındaki artış ile birlikte sivil toplum kuruluşlarının tepkisi ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün de çalışmalarıyla oluşturulan SA 8000 Standardı, ağırlıklı olarak iş görenler üzerine iş güvenliğini sağlayıcı KSS faaliyetlerini standartlaştırarak işletmeler için sistematik bir yönetim programı haline getirmeyi amaçlamaktadır.

İşletmelerin KSS kapsamında birçok paydaşına karşı sorumlulukları mevcuttur. İşletmenin; çalışanlarına, müşteriler, çevre, toplum ve devlet olmak üzere sorumlu olduğu taraflar vardır. İşletmeler bu sorumluluklarını yerine getirirken aslında işletmenin devamlılığını bir anlamda garanti altında almaktadır.

⁴⁹ European Agency for Safety and Health at Work, **a.g.e.**, s. 127.

Örneğin; işletmeler çevre güvenliği ve işletme güvenliği ile ilgili sosyal sorumluluklarını yerine getirir iken, ayrıca çevrelerinde veya içerisinde çözdükleri sorunların kendi işgücünü de doğrudan etkilediğinin çoğu zaman farkına varamamaktadır.⁵⁰ İşletmelerde başarının da başarısızlığın da kaynağı “insan” unsurundan dolayıdır. Bu sebeple işgörenlere karşı sorumluluk bilinciyle yapılan projeler işgörenlerin motivasyonunun artmakta ve bu sayede sağlanan çalışma barışı ile birlikte işletme başarıya ulaşmaktadır.

İşletmelerin en büyük varlığı insan gücünden gelmektedir. Gelişmiş ülkelerde faaliyet gösteren işletmeler, uygulanan iş hukuku mevzuatı nedeniyle işgücüne karşı olan sorumluluklarını yerine getirmeyi ihmal etmemektedirler. Küreselleşmenin etkisiyle üretimler üçüncü dünya ülkelerine doğru kaydıkça bu ülkelerde görülen, adeta sanayi devrimi dönemini anımsatan çalışma şartları ve ücretlerin düşüklüğü, işgücü açısından iş güvenliğini ve işçi sağlığını tehdit edecek bir çalışma ortamı oluşturmaktadır.⁵¹

İşletmelerin KSS uygulamaları amaçlarının başında marka imajı yaratmak ve toplumun gözünde pozitif bir imaj oluşturulması yer almaktadır. Diğer taraftan içerik olarak bakıldığında ise; KSS projelerinin amacı genel olarak yöneticiler ve çalışanların daha sağlıklı ve güvenilir bir ortamda çalışmasını sağlamaktır. Buna bağlı olarak KSS’ nin amacı işgücünün

⁵⁰ Füsun Uysal, Gökhan Ofloğlu ve Yasemin Köse, , “ Türkiye’de Kimya Sanayinde Sağlık, Çevre ve İş Güvenliği Üçlü Sorumluluk Uygulamaları”, (Çevrimiçi) http://www.emu.edu.tr/smeconf/turkcepdf%5Cbildiri_57.pdf, (08.05.2015)

⁵¹ Tütüncü, **a.g.e.**, s. 174.

eğitimine önem verilerek iş sağlığı ve güvenliği anlamında operasyonel bilgiye sahip profesyoneller yetiştirmektedir.⁵²

KSS uygulamalarının dış paydaşlar için önemi günden güne artmaktadır. Üretimlerini Çin, Hindistan, Endonezya ve Pakistan gibi gelişmekte olan ülkelere kaydıran işletmeler, bir önceki bölümde de bahsedildiği gibi işgücüne sağladıkları kötü çalışma koşulları ve uzun çalışma saatleriyle birlikte, çocuk işçiliğini fazlasıyla kullanmaları neticesinde uluslararası pazarda marka imajlarını zedelenmektedir. İşletmeler de bu ülkelerde yasalarla oluşturulan minimum düzeyde işçi koruma hükümlerinin ötesinde, varlıklarını sürdürebilmek için gönüllülük ilkesine dayanan sosyal sorumluluk projeleri ile çalışma koşullarının düzeltilmesi, aşırı çalışma saatleriyle meydana gelen iş kazalarının önüne geçilmesi ve çocuk işgören çalıştırmamak gibi çalışma standartlarını tesislerine uygulamaktadırlar.⁵³

Günümüzde işletmelerde dışardaki paydaşlarının güvenini sağlamak amacıyla sosyal sorumluluk projeleri benimsenmektedir. KSS, işletme harici toplumun ihtiyaçlarını kapsadığı kadar işçilerin içsel ihtiyaçlarına da yanıt vermektedir. İş sağlığı ve güvenliği açısından bakıldığında bu ihtiyaçlar; işçilerin sağlık ve güvenliğine önem vermek, eğer işletme alt işverenlik ilişkisinde bulunuyor ise; çalıştıkları alt işverenlerde İSG yeterliliklerini ve SA 8000 sosyal sorumluluk standartına uygunluğunu denetlemek olarak öne çıkmaktadır. Kurumsal sosyal sorumluluk bilinci ve

⁵² Futoshi Kawashita, Yukari Taniyama, Song You Hwi, Takashi Fujisaki, Takashi Kameda and Koji Mori, "Occupational Safety and Health Aspect of Corporate Social Responsibility in Japanese Companies Listed on the Tokyo Stock Exchange First Section", **Journal of Occupational Health**, 47/2005, p. 534.

⁵³ Aydemir, **a.g.e.**, s. 104; Yılmaz, **a.g.e.**

uygulamaları işletmelere İSG bilinci ve uygulamalarını arttırabilmek adına bir fırsat sunmaktadır.⁵⁴

Gelişmiş ülkelere nazaran gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkelerde meydana gelen iş kazası oranları yaklaşık 10 misline ulaşmaktadır.⁵⁵ Bu sebeple küreselleşmenin de etkisiyle üretimlerini üçüncü dünya ülkelerine kaydıran işletmeler burada hukukun boşluklarından yararlanarak iş kazaları oranlarının yükselmesine sebep olmuştur. Fakat sivil toplum kuruluşları ve toplumun etkisi ve gelişen bilinçli tüketici paydaşların işletmelerin bu tutumlarına olan tepkisi ile birlikte işletmeler sosyal sorumluluk bilinci içerisine sokulmuştur. İş sağlığı ve güvenliğini sağlamak ve öncelikli olarak iş kazalarını azaltmak ve çocuk işçiliğinin önüne için dünyada hızla kullanılmaya başlayan iş sağlığı ve güvenliği prensipleri ile ilgili olan SA 8000 sosyal sorumluluk standartını işletmelerine uygulayarak iş kazalarının önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. KSS bilinci işletmelerde iş kazalarının azaltılması noktasında kullanılan bir metot olmaya başlamıştır.

3.1. Dünya’da ve Türkiye’de İş Kazaları Durumu

Tüm dünyada yaygınlaşan küreselleşme hareketinin de etkisiyle üretimin üçüncü dünya ülkelerine kayması ve bu ülkelerde iş kazalarının artması bütün dünyanın dikkatini iş sağlığı ve güvenliği konusunun üzerine çekmiştir. Diğer taraftan tüm dünyada artan teknolojik gelişmeler ve ekonomik sınırların kalkmasıyla birlikte ülke ekonomileri zorlu ve rekabetçi bir piyasa içerisine çekilmiştir.⁵⁶

⁵⁴ Yılmaz, “Kurumsal...”, **a.g.e.**

⁵⁵ Yılmaz, “İş Sağlığı...”, **a.g.e.**

⁵⁶ Mehmet Güvercinci, “İş Sağlığı ve Güvenliği Konusunda Yeni Dönem”, **İşveren Dergisi**, Cilt:43,No:9, Haziran,2005, s. 29.

İş kazalarının etkisiyle ülke ekonomilerinde meydana gelen ekonomik boşluklar, işgücü kayıplarının yanı sıra kültür ve eğitim yatırımları gibi toplumun refah seviyesini arttıran parametrelerin bütçelerini de etkilemektedir. İş kazaları ve meslek hastalıkları sebebiyle ülke ekonomileri büyük kayıplar vermektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü, 2015 yılı raporunda; Dünya Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)' sının % 4'ü iş kazaları ve meslek hastalıkları nedeniyle yapılan harcamalara ayrıldığı ifade edilmektedir.⁵⁷

Amerika'da yapılan bir araştırmada yaralanmalı ve az hasarlı sonuçlanan iş kazalarının maliyetinin 7.000 – 13.000 \$ arasında olduğu, ölümlü kazaların ortalama maliyetinin ise 800.000 – 1.200.000 \$ arasında değiştiği belirlenmiştir. Dünyada hergün binlerce iş kazası gerçekleşmekte ve binlerce insan hayatını iş kazaları sebebiyle kaybetmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü' nün yayınladığı 2015 yılı verilerine göre bir yılda 317 milyon iş kazası meydana gelmiş olup, bu kazalardan 2,3 milyon kişi hayatını kaybetmiştir. Dünyada ortalama her gün 6300 kişi iş kazası nedeniyle hayatını kaybetmektedir.⁵⁸

Avrupa Birliği istatistik bilgi platformu EUROSTAT'ın iş kazaları ile ilgili yayınladığı son istatistik 2013 yılına aittir. Bu kapsamda 2003-2013 rakamları karşılaştırmalı olarak ele alındığında; son on yılda İngiltere'de % 10, Almanya'da % 30 ve İsveç'te ise %20 oranında azalmıştır.⁵⁹ Ölümle sonuçlanan iş kazalarını dünya geneline yayan bir istatistik

⁵⁷ International Labour Office, (Çevrimiçi) <http://www.ilo.org/global/topics/safety-and-health-at-work/lang--en/index.htm>, (22.03.2016)

⁵⁸ ILO, a.g.e.

⁵⁹ Eurostat Statical Book (2013), **Health and Safety At Work in Europe (2007–2013)**, European Comission, 2010 Edition, Belguim.

bulunmamaktadır. Fakat tahmini verilere göre %14 olduğu düşünülmektedir. En düşük oranın ABD’de olduğu belirtilirken, ortalamayı yükselten Asya bölgesindeki ülkeler olarak göze çarpmaktadır; Asya bölgesinde ortalama yıllık % 23,1 olarak görülmektedir⁶⁰. Asya bölgesinde bulunan bazı ülkelere ait iş kazası sıklığı gün geçtikçe artmaktadır.⁶¹ ILO rakamlarına göre son 10 yılda iş kazaları Tayvan’da % 48, Tayland’da % 12,5, Singapur’da % 141, oranında artmıştır.

Ülkemiz açısından iş kazaları boyutuna bakıldığında ise; iş sağlığı ve güvenliği hususunda işletmelerin tam manasıyla üretimlerine İSG gerekliliklerini temin etmedikleri anlaşılmaktadır. Ülkemizde iş kazalarının AB ülkeleri ve ABD’ye göre daha fazla yaşandığını söyleyebilmektedir (Akay, 2006: 15-16). Ülkemiz iş kazalarının meydana gelmesi açısından Avrupa’da en çok iş kazası yaşanan ülke durumundadır. Sosyal Güvenlik Kurumu’nun (SGK) son iki yıla ait yayımlanmış olduğu verilerde Türkiye’de yıllara göre iş kazası sıklık hızı dikkate alındığında 2009 yılı içerisinde %0,62 olarak gerçekleşir iken, 2014 yılı itibarıyla %1,47 olarak dikkat çekmektedir. (SGK İstatistikleri, 2009 - 2014).⁶² Yapılan araştırmalarda sanayi gelişimini tamamlamış gelişmiş ülkelerde GSMH’ nin % 1,6 – 2,8 arasındaki bir kısmı iş kazası ve meslek hastalıklarına aktarılırken, Türkiye’

⁶⁰ Güler, **a.g.e.**, s.54.

⁶¹ International Labour Office (12 Mayıs 2012), (Çevrimiçi)
http://www.ilocarib.org.tt/index.php?option=com_content&view=article&id=1546:world-day-for-safety-and-health-at-work-2011&catid=223:oshe-news&Itemid=1550., (20.04.2016)

⁶² Sosyal Güvenlik Kurumu, “İstatistik Yıllığı 2009-2014”, (Çevrimiçi)
<http://www.sgk.gov.tr.>, (01.05.2016)

nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde ise bu oranın % 4 – 5 arasında olduğu bilinmektedir.⁶³

Dünyada yapılan bir araştırmada küçük çocuk çalıştırmada Kenya, Bangladeş ve Haiti'den sonra 4. Sırada yer alan Türkiye; Cezayir, Mısır Hindistan, Endonezya, Malezya, Filipinler ve Pakistan gibi ülkelere bile kötü durumdadır.⁶⁴ Türkiye'de artan göçmen sayısı ve kayıtdışı çalışma oranı dikkate alındığında, işverenlerin iş sağlığı ve güvenliği hususunda önlem almadan, sağlık ve güvenlik tedbirlerinden mahrum çalışma ortamlarında bu insanları çalıştırabilecekleri dikkate alındığında iş kazaları ve meslek hastalıkları istatistiklerinin azalacağından bahsetmek iyimser bir bakış açısı olacaktır.

Ülkemizde meydana gelen iş kazalarının çoğunluğunda birincil sebebin insan kaynaklı olduğu önceki bölümlerde bahsedilmiştir. Türkiye'de işgücünün fazla saatlerde çalıştırılması sonucu meydana gelen dikkat kaybı, iş kazalarının yaşanmasında birincil sebep olduğu raporlarla belirlenmektedir.⁶⁵ Bu bilgiler ışığında ülkemizde iş kazalarının sonuçlarının hem maddi hem manevi boyutlarının dünyada ve ülkemizde olağanüstü boyutlara ulaştığını görülmektedir. Bu sebeple iş sağlığı ve güvenliği alanında ciddi hukuki tedbirler ile birlikte iş kazalarını azaltıcı çalışma standartlarının ortaya çıkması ve gönüllülük ilkesine dayandırılarak sosyal sorumluluk gibi yeni yaklaşımlar ile önlemler alınmalıdır.

⁶³ Güler, **a.g.e.**, s 62.

⁶⁴ Aydemir, **a.g.e.**, s. 59.

⁶⁵ Senerkim, **a.g.e.**

3.2. Türkiye’de ve Dünya’da Meydana Gelen İSG Odaklı KSS Projeleri

Günümüzde, çalışanların memnuniyeti ve işletmelere olan bağlılıkları doğrudan verimli ve kaliteli bir üretim gerçekleştirebilmelerini etkilemektedir. Çalışanlar için sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamı yaratılması da üretimin verimliliğini etkileyen önemli unsurlardandır. İşletmelerin dış çevredeki en önemli paydaşı konumunda olan toplumların ve sivil toplum kuruluşlarının beklentisi; çocuk emeğinin kullanılmaması ve sağlıklı ve güvenli çalışma ortamı oluşturularak iş kazalarının ve meslek hastalıklarının önlenmesi ve çalışanlara sosyal imkânlar sağlanmasıdır.⁶⁶

Dış çevredeki paydaşlar etkilemesi daha zor kitle olmalarına rağmen firmalar çoğu zaman dış çevreye yönelik politika izlemektedir. Bu bir pazarlama stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumların ve sivil toplum kuruluşlarının günümüzde ulaştığı bilinçlilik düzeyi ile doğru bir pazarlama stratejisi olarak; iç çevredeki paydaşlara (çalışanlara) karşı yüksek sosyal sorumluluğun işletme imajını olumlu etkilediği, ayrıca çalışanların motivasyonunu yükselterek verimliliği arttırdığı belirtilmektedir.⁶⁷

Merkezleri Avrupa ve Amerika’da olan işletmeler, günümüzde üretimlerini Doğu Avrupa ve Asya’daki üretim merkezlerine kaydırduklarından dolayı buradaki kötü çalışma koşullarının oluşumuna önceki bölümlerde değinilmiştir. Bu ülkelerde hukukun yaptırım gücünün az olmasından dolayı, SA 8000 kalite standardı sayesinde işletmelerdeki çalışma koşulları ve çocuk işçi çalıştırmanın önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Bu

⁶⁶ Gerard I.J.M Zwetsloot, “Corporate Social Responsibility and Safety and Health at Work: Global Perspectives, Local Practices”, **Working on Safety Conference**, 7-10 September, Røros, Norway, 2010, p. 7.

⁶⁷ Yılmaz, “İş Sağlığı...”, **a.g.e.**,

yönde önemli ilk adımlardan biri Amerikan pazarının beşte birini elinde bulunduran “ Toys R Us” tarafından faaliyete geçirilmiştir. “Toys R Us” , üretim faaliyetini sürdürdüğü ülkelerde çocuk işçi çalıştırmadığını ve “ en az “ asgari ücret verdiğini, diğer taraftan sendikalaşmanın önüne geçmediğini sosyal sorumluluk kalite standartını (SA 8000) üretimlerinde uygulayarak göstermiştir. Aynı işletme gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelerdeki çalıştığı 5000 tedarikçisine sosyal sorumluluk standartını şart koşmuştur.⁶⁸ Konu ile ilgili olarak, ABD’li ve Avrupalı bazı işletmeler Çinli tedarikçilerine: “ Bizimle çalışmak istiyorsanız önce bu şartları karşılayın.” diyerek standartlara uygun çalışma koşullarının yaygınlaşmasını desteklemektedir.⁶⁹

Küresel anlamda bakıldığında dünyada en fazla çocuk işçiliğinin ve kötü çalışma şartlarının görüldüğü sektörün tekstil sektörü olduğunun bilincinde olan Amerika’da, sosyal sorumluluk konusunda ortaya konan bir diğer çaba ise Amerikan Giyim ve Ayakkabı Derneği tarafından yürütülmektedir. Kar amacı gütmeyen faaliyet gösteren bu dernek tarafından Amerikan Tekstil firmalarının birçoğu bu projeye dâhil edilmiştir. Yürütülmekte olan sorumluluk projesine göre; yerel yasal düzenlemelere uygun faaliyet gösteren, çocuk işgören ve zorla işgören çalıştırmayan, taciz ve suistimalleri önleyen, işgörelere en az asgari ücret düzeyinde maaş ödeyen, ayrımcılığa izin vermeyen, iş kazaları ve meslek hastalıklarına

⁶⁸ Aydemir, **a.g.e.**, s. 104.

⁶⁹ Wenlan Yu, “Occupational Health and Safety in China calls for CSRA Case study of China CDC and GE Foundation Project”, **Social Responsibility Research Network**, No:096, 2009, p. 5.

yönelik gerekli önlemleri alan işletmelerin ortaya çıkarılması hedeflemektedir.⁷⁰

Asya bölgesinde bulunan, en çok nüfusa sahip olan ve diğer taraftan ucuz işgücünü barındıran Çin’de ise hükümet, yasalardan kaçmaya çalışan işletmelerin üretimlerinde iş sağlığı ve güvenliği gerekliliklerini sağlamak adına, diğer taraftan çocuk işçiliğini önlemek için sosyal sorumluluk projesi ile sorumlu işletmecilik anlayışını yaratmak istemiştir. Sağlık Bakanlığı himayesinde, Çalışma Bakanlığı ve Devlet İdare Komisyonu işletmelerde iş sağlığı ve güvenliği gerekliliklerinin sağlanabilmesi için sosyal sorumluluk projesi başlatmışlardır. “İş Sağlığı ve Kurumsal Sosyal Sorumluluk” konulu çalışmaya 600’e yakın merkezi ve yerel işletme katılmıştır. Bu işletmeler STK’lar ve Üniversitelerin denetiminde bu projeyi 2006 – 2008 yılları arasında devam ettirmişlerdir.⁷¹

Toplumların kullandıkları markaların kaliteleri ile doğru orantılı olan kullanım sıklıklarına, zaman içerisinde işletmelerin sosyal sorumluluk projelerinde aktif rol almaları da eklenmiştir. İşletmelerin çalıştırdıkları işçilere sunduğu olanaklar ve üretimde çocuk işçiliğinin kullanıp kullanılmaması toplumun gözünde markanın duyarlılığını gösterir hal almıştır. Buradan hareketle iş sağlığı ve güvenliği boyutunun sadece yasalardaki gereklileri yerine getirerek değil bunu bir sosyal sorumluluk bilinci ile yapan işletmeler ön plana çıkmaktadır. AB ülkelerinde faaliyet gösteren bazı işletmeler, iş sağlığı ve güvenliği konulu sosyal sorumluluk

⁷⁰ Dongping Fang, “Social Responsibility and Occupational Safety & Health in Public Works”, (Çevrimiçi) http://management.kochi-tech.ac.jp/PDF/INVITED_LLECTURE/il_06_Fang.pdf, (11.05.2016)

⁷¹ Yu, **a.g.e.**, s.5.

projelerini Avrupa Ajansı (European Agency) denetiminde işletmelerine uygulamışlardır. Avrupa Ajansı (European Agency) tarafından hazırlanan raporda bu işletmeler şunlardır⁷²: Acroplastica, Plastic Elements (İtalya) ; Angelantoni, Cold Technology Products (İtalya); Anne Linnonmaa, Knitwear Company (Finlandiya); Api, Refinery (İtalya); Happy Computers, Computer Training (İngiltere); Moonen, Painting and Construction Maintenance (Hollanda); Otto, Retailing Group (Almanya); UPM-Kymmene, Paper and Other Forest Products (Finlandiya); Van De Velde, Underwear Fashion (Belçika); Voerman, International Removers (Hollanda); Volkswagen, Automobiles (Almanya).

Türkiye açısından bakıldığında iş sağlığı ve güvenliği boyutuyla ilgili olan sosyal sorumluk projeleri hızlıca geliştirilmeye ve uygulanmaya konulmaktadır. Dünyada çocuk işçiliğinin en fazla görüldüğü ülkelerden birisi olan Türkiye’de, toplumun bilinçli bir şekilde devlet ve işletmeler üzerinde kurdukları baskılar sonucunda yasal gelişmeler anlamında ve sosyal sorumluluk projeleri anlamında ümit verici gelişmeler yaşanmaktadır. Bu anlamda ülkemizde SA 8000 standartına sahip olan işletme sayısı 2011 yılı itibariyle altı olarak belirlenmiştir.⁷³ Ülkemizde “Halkbank” tarafından yürütülen “Çevre ve İş Sağlığı ve Güvenliği” konulu sosyal sorumluluk kitapçığında “Özbal Çelik Boru” isimli işletme, yürüttüğü işgücünün sağlıklı

⁷² European Agency For Safety And Health At Work, **a.g.e.**, ss. 151-170.

⁷³ Euro Cons, (Çevrimiçi) http://www.eurocons.com.tr/sa_8000-bilgi_bankasi
SA%C2%A08000%C2%A0Sosyal%C2%A0Sorumluluk%C2%A0Standard%C4%B1.html, (11.05.2016)

çalışma şartlarına yönelik ekstra duyarlılığı ile birçok yabancı işletmenin yer aldığı kitapçıkta kendine yer bulmuştur.⁷⁴

Ülkemizde KSS ile ilgili verilerin incelenebileceği bir internet portalı sitelerinden “kurumsalsosyal.com”daki veriler incelendiğinde; 2010 yılına kadar KSS ile ilgili çok önemli projelerin gerçekleştirilmiş olduğu görünmesine rağmen İSG alanında doğrudan bir çalışma görülmemektedir. İSG alanıyla ilgili projeler, sitede yer alan projelerle dolaylı yoldan ancak bağdaştırılabilmektedir.

2002–2005 yılları arasında 69 il, 212 ilçede toplam 310 bin çocuğa ulaşan Aygaz’ın ürettiği “Dikkatli Çocuk Kazalara Karşı Bilinçlendirme Kampanyası”; ilköğretim öğrencisi çocuklara deprem, yangın, ilkyardım ve trafik kuralları konusunda eğitimler vermeyi amaçlamıştır. Portalda, 138 firma ile Doğal Hayatı Koruma Derneği ve TEMA gibi STK’lara ait *eğitim, sağlık, çevre, kültür–sanat, spor, tarih ve toplumsal* başlıkları altında sıralanmış, toplam 213 KSS projesiyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. KSS projelerinin 19’u sağlık, 102’si eğitim, 21’i Çevre, 13’ü kültür–sanat, 11’i spor, 7’si tarih, 40’ı toplumsal konularla ilgilidir.⁷⁵

2009 yılından sonra siteden alınan bilgilere göre belirli kurumsal firmalar doğrudan iş sağlığı ve güvenliği konusunda sosyal sorumluluk projeleri geliştirmiştir. Bunların başında “Çimsa ve Akçansa” gelmektedir. Çimsa bu sosyal sorumluluk projesiyle son iki yıl içerisinde ölümle sonuçlanan iş kazası sayısını sıfıra düşürmüştür. Kaza olma sıklığı ise

⁷⁴ Halkbank, **Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projesi ve Kobiler: Çevre ve İş Sağlığı Güvenliği: En İyi Uygulamalar**, (Çevrimiçi)
http://www.halkbank.com.tr/images/misc/English/investor_relations/Press_Releases/csr_andmes.pdf.(02.05.2016)

⁷⁵ Yılmaz, “İş Sağlığı...”, **a.g.e.**

2008’de % 21,07 iken 2011 yılı itibariyle % 11,16 rakamına kadar gerilemiştir. Diğer taraftan “Akçansa” tarafından uygulanan KSS projesinin işçiler üzerindeki sonuçları şöyledir⁷⁶; “Akçansa’nın “İş Sağlığı ve Güvenliği” konusuna verdiği önem ve aldığı önlemleri çalışanlar %85 oranında yeterli görürken, Akçansa çalışanlarının çevrenin korunması, iş güvenliği sağlama ve işçi sağlığını gözetme’ konusuna gösterdiği uyum ve hassasiyeti %75 oranında yeterli bulmuşlardır.”

Bu doğrultuda uygulanan İSG alanındaki KSS projelerinin işletmelerin çalışanlarının kendilerine güvenini arttırdığını diğer taraftan da işletme içerisindeki iş kazalarını önemli oranda azaltıcı bir rol oynadığını ve iş güvenliğinin sağlanmasında etkin bir metot olarak kullanılabileceği düşünülmektedir.

SONUÇ

İş kazaları günümüzde kabul edilebilir düzeyde değildir. Bunun önüne geçebilmek için sadece yasal engeller koymanın yeterli olmadığı günümüzde gün yüzüne çıkmıştır. Sermayenin küreselleşmesi ve uygulanan neo-liberal politikalar sayesinde üretimlerin gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelere kayması neticesinde, bu ülkelerde meydana gelen iş kazaları gün geçtikçe artmaktadır. Bu ülkelerde toplumun ve sivil toplum kuruluşlarının girişimleri ile sorumlu işletmecilik bilinci oluşturulmaya çalışılmıştır. Sosyal sorumluluk projeleri sayesinde işletmeler iç paydaşlarına yönelik sosyal sorumluluk projeleri ile iş sağlığı ve güvenliğini sağlama yoluna gitmişlerdir. Bu sosyal sorumluluk girişimlerinin artmasıyla birlikte dünyada

⁷⁶ Kurumsal Sosyal, (Çevrimiçi) <http://www.kurumsalsosyal.com>, (02.05.2016)

sosyal sorumluluk standartları oluşturulmuştur. İşletmelerin, bu standartları üretim süreçlerinde uygulaması neticesinde, çalışanların sağlık ve güvenliğini sağlanabilmektedir. İşletmelerin, çalışanlarına karşı iş sağlığı ve güvenliği sorumluluklarının, sosyal sorumluluk projeleri kapsamında sağlama yolu yeni bir metot olarak literatüre girmektedir.

Günümüzde işletmelerin KSS projelerini daha çok dışsal paydaşlarına yönelik strateji ile yapmaya çalıştığı ortaya çıkmaktadır. Yani daha çok pazardaki müşteriyi düşünerek yapılan projeler KSS projeleri içerisinde çalışan işgörenlere karşı olan sorumluluğu arka plana atmaktadır. Fakat günümüzde tüketicilerin daha çok bilinçlenmesi sayesinde, artık tüketiciler ürünlerini aldıkları firmaların üretimlerini hangi koşullarda yaptıkları, işçilerini çalıştırma konusunda hassasiyet gösterip göstermediği gibi konularda özen gösterip tercihlerini bu kıstaslara göre yapmaktadır. Bu nedenle son yıllarda işletmeler çalışanlarına karşı sosyal sorumluluklarına daha çok önem vermeye başlamışlardır.

Günümüzdeki mevzuatımız esnek çalışma koşullarına ek olarak, eğitim, denetim, sosyal diyalog ve sosyal sorumluluk anlayışlarıyla iş sağlığı güvenliği kültürünü toplumumuzda oluşturmaya çalışmaktadır. Ülkemizde faaliyet gösteren firmaların iş sağlığı ve güvenliği konusunda sosyal sorumluluk anlayışının yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Günümüzde işletmelerin ve STK'ların yürüttüğü İSG konulu KSS projelerinin yetersizliği ve uygulamada kendine az yer bulması dikkat çekmektedir. ABD ve AB ülkelerinin en fazla üstünde durduğu konu işletmelerin İSG alanında daha fazla KSS projelerine imza atmaları yönünde olmaktadır.

İşletmelerde İSG kültürü oldukça önemli bir değer haline gelmiştir. Bunun yanı sıra işletmelerin sadece çevreye karşı olan sorumluluğu

günümüzde küreselleşen ve şeffaflaşan dünyada yeterli olamamaya başlamıştır. Toplum, işletmelerin çalışan paydaşlarına olan tutumuyla ve çalışanlarına karşı sorumluluklarını ne kadar yerine getirdikleri ile ilgilenen bir duyarlılığa ulaşmıştır. İşletmeler de yasal gerekliliklerin yanında işletmedeki iş güvenliğini arttırmaya yönelik politikalara yönelmeye başlamışlardır. Bu sebeple ortaya çıkan sosyal sorumluluk standartlarının kullanımı günümüzde hızla artmaktadır. Bu standartların işletmelerde uygulanması sonucunda, çalışanların güvenliği sağlanarak işletme içi motivasyonlarının artırılması ile üretimin daha verimli hale getirilmesi amaçlanmaktadır. Bu sebeplerden dolayı günümüzde faaliyet gösteren bütün işletmelerin bu hassasiyetin oluşması açısından İSG alanında KSS projelerine ağırlık vermeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Aktan, Coşkun C., Vural, İstiklal Y. (2007), “Kurumsal Sosyal Sorumluluk–Uluslararası Kuruluşlar ve Hükümet–Dışı Organizasyonlar Tarafından Sürdürülen Başlıca Girişimler”, **Çimento İşveren Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 3, Ankara, Duman Ofset Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti. s. 4–21.

Aktan, Coşkun Can (2007), **Kurumsal Sosyal Sorumluluk: İşletmeler ve Sosyal Sorumluluk**, İstanbul, Veste Ofset.

Akyar, Halil (2008), “İşletmelerde Sosyal Sorumluluk Üzerine Bir Alan Çalışması”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı), Kahramanmaraş.

Argüden, Yılmaz (2002), **Kurumsal Sosyal Sorumluluk**, İstanbul, Rota Yayın Yapım.

Arıcı, Kadir (1999), **İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Dersleri**, Ankara, TES-İŞ Eğitim Yayınları.

Arslan, Mahmut (2011), “Sendikasız ve Denetimsiz İşyerleri Kazalara Davetiye Çıkıyor”, **İş’te Çalışanlar**, Sayı:5, İstanbul, Bion Matbaacılık, s. 26-28.

Aydemir, Muzaffer (2007), “İşletmeleri İşgörenlere Karşı Sosyal Sorumlulukları ve SA 8000 Standardı”, **Kurumsal Sosyal Sorumluluk**, Eds. Coşkun Can Aktan, İstanbul, Veste Ofset, s. 99-122.

Baloğlu, Cem (2013), **Avrupa Birliği ve Türkiye’de İş Sağlığı ve Güvenliği**, Beta Yayıncılık, İstanbul.

Bengi, Senekerim (27 Nisan 2012), “İş Kazalarının Nedenleri”, (Çevrimiçi)

http://www.takimceligi.com/index.php?option=com_content&view=article&id=369&Itemid=289.

Centel, Tankut (2005), **İş Sağlığı ve Güvenliği Mevzuatı**, İstanbul, Hanlar Matbaacılık San. Ve Tic. Ltd. Şti.

Çakır, Birgül (2006), “SA 8000 Sosyal Sorumluluk Standardının Örgütsel Bağlılık ve İş Doyumuna Olan Etkileri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir.

Çelik, Nuri (2009), **İş Hukuku Dersleri**, 22.bs., İstanbul, Beta Basım A.Ş.

Demirbilek, Sevda, Pazarlıoğlu, M. Vedat (2007), “Türkiye’de İş Kazalarının Oluşumunda Etkili Olan Faktörler: Ampirik Bir Uygulama”, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Cilt: 44, Sayı:509, İstanbul, Ekonomik Mali Yayınlar San. Ve Tic. A.Ş., s. 70-83.

Dinçer, Ömer (2011), “İş Sağlığı ve Güvenliğinin Önemi”, **İş’te Çalışanlar**, İstanbul, Bion Matbaacılık, s. 18-20.

Dongping Fang (11 Mayıs 2012) , “Social Responsibility and Occupational Safety & Health in Public Works”, (Çevrimiçi) http://management.kochi-tech.ac.jp/PDF/INVITED_LECTURE/il_06_Fang.pdf.

Ekmekçi, Ömer (2006), “İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitiminin Usul ve Esasları”, **Mercek Dergisi**, Sayı: 4, İstanbul, Hanlar Matbaacılık San. Ve Tic. Ltd. Şti., s. 95-102.

Emran, Abdürrahim (2007), “Başarılı İşletmelerin Sosyal Sorumluluk Kavramına Bakış Açısı”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:6, Sayı:22, s. 247-258.

Eren, Erol (2002), **Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası**, 6.bs., İstanbul, Beta Yayınları.

Esra Akay (2006), “Türkiye’de İş Sağlığı ve İş Güvenliği, Avrupa Birliği Ülkeleri ile Karşılaştırılması ve Bir Hizmet Modeli Önerisi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Zonguldak.

Euro Cons (11 Mayıs 2012), (Çevrimiçi)
http://www.eurocons.com.tr/sa_8000-bilgi_bankasi
SA% C2% A08000% C2% A0Sosyal% C2% A0Sorumluluk% C2% A0Standard
% C4% B1.html.

European Agency For Safety And Health At Work (2004), **Corporate Social Responsibility and Safety and Health at Work**, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, Belgium.

Eurostat Statical Book (2010), **Health and Safety At Work in Europe (1999–2007)**, European Comission, 2010 Edition, Belguim.

Filiz, Atilla (5 Mayıs 2012), “Sosyal Sorumluluk Standardı SA 8000 (Social Accountability)”, (Çevrimiçi)
<http://www.biymed.com/pages/makaleler/makale29.htm>.

Garrido, Rafael Salinas (2008) “Occupational Safety And Health Management İn The Context Of Corporate Social Responsibility”, **Seguridad y Medio Ambiente**, Year:28, No:109, p. 1-10.

Güler, Mehmet (2011), “İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitiminin İş Kazalarının Önlenmesine Etkisi: İETT Örneği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul.

Güvercinci, Mehmet (2005), “İş Sağlığı ve Güvenliği Konusunda Yeni Dönem”, **İşveren Dergisi**, Cilt:43,No:9, Haziran, s. 28-30.

Halkbank (2 Mayıs 2012), **Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projesi ve Kobiler: Çevre ve İş Sağlığı Güvenliği: En İyi Uygulamalar**, (Çevrimiçi)

http://www.halkbank.com.tr/images/misc/English/investor_relations/Press_Releases/csr_andsmes.pdf.

Han, Ercan (2011), “İş Sağlığı ve Güvenliği Sorunları”, **İş'te Çalışanlar**, İstanbul, Bion Matbaacılık, s. 35-39.

HRSDC (2 Mayıs 2012), “Canada Labour Code- Part II”, (Çevrimiçi)

http://www.hrsdc.gc.ca/eng/labour/health_safety/overview.shtml.

International Labour Office (12 Mayıs 2012), (Çevrimiçi)

http://www.ilocarib.org.tt/index.php?option=com_content&view=article&id=1546:world-day-for-safety-and-health-at-work-2011&catid=223:oshe-news&Itemid=1550.

International Labour Office (23 Şubat 2012), (Çevrimiçi)

<http://www.ilo.org/global/topics/safety-and-health-at-work/lang-en/index.htm>.

International Standart (25 Nisan 2012), “Social Accountability 8000”, (Çevrimiçi)

<http://www.sa-intl.org/index.cfm?fuseaction=Page.ViewPage&PageID=937>.

ISO Advisory Group (12 Mayıs 2012), **Working Report on Social Responsibility**, (Çevrimiçi)

http://inni.pacinst.org/inni/corporate_social_responsibility/WorkingReportonSR.pdf.

Karabulut, Özcan (2012), **Tekstil İşkolunda İş Sağlığı ve Güvenliği**, Teksif Eğitim Yayınları.

Kawashita, Futoshi, Taniyama, Yukari, You Hwi, Song, Fujisaki, Takashi, Kameda, Takashi, Mori, Koji (2005), “Occupational Safety and Health Aspect of Corporate Social Responsibility in Japanese Companies Listed on the Tokyo Stock Exchange First Section”, **Journal of Occupational Health**, 47/2005, pp. 533- 539.

Kurumsal Sosyal (2 Mayıs 2012), (Çevrimiçi)
<http://www.kurumsalsosyal.com>.

Lantos, P. Geoffrey (2001), “The Boundaries Of Strategic Corporate Social Responsibility”, **Journal Of Consumer Marketing**, Vol. 12, pp. 595-632.

Lloyd, John, Mitchinson, John (2008), **Cahillikler Kitabı**, Çev. Cihan Ashı Filiz, Emre Ergüven, 10.bs., İstanbul, NTV Yayınları.

Machida, Seiji (5 Mayıs 2012), “ILO Strategic Approach to Occupational Safety and Health”, (Çevrimiçi)
http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---safework/documents/presentation/wcms_169563.pdf.

Makal, Ahmet (1997), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920**, Ankara, İmge Kitabevi Yayıncılık.

Özsoy, Şafak (20 Nisan 2012), “İnsan Kaynakları Yönetiminin Kurumsal Sosyal Sorumluluk ile İlişkilendirilmesi”, (Çevrimiçi)
http://www.kobifinans.com.tr/bilgi_merkezi/020701/15102/2.

PWC (15.04.2012), (Çevrimiçi)
<http://www.pwcokul.com/Egitimlerimiz/GRI-Onayli-Surdurulebilirlik-Raporlamasi-Egitimi/11703/0>.

Senekerim, Bengi (3 Mayıs 2012), “İş Kazalarının Nedenleri”,
(Çevrimiçi)

http://www.takimceligi.com/index.php?option=com_content&view=article&id=369&Itemid=289.

Simenson, Jakob (12 Nisan 2012), “Kurumsal Sosyal Sorumluluk Şirketlerin Yararına”, İsveren Dergisi, TİSK Yayını, Temmuz 2005, (Çevrimiçi) http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1177&id=66

Sosyal Güvenlik Kurumu (12 Mayıs 2012), “İstatistik Yıllığı”, (Çevrimiçi) <http://www.sgk.gov.tr>.

Tan, Oktay (1999), “İş Kazası Oluşmadan Alınacak Önlemlerin Maliyeti ile İş Kazası Oluştuktan Sonraki Harcama Maliyetlerinin Analizi ve Karşılaştırılması” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul.

The World Health Organization (24 Nisan 2012), (Çevrimiçi) http://www.who.int/peh/Occupational_health/occindex.htm.

Tokol, Aysen, Alper, Yusuf (2011), **Sosyal Politika**, Bursa, Dora Basım Yayım Ltd. Şti.

TUC (2007), **Occupational Health: Dealing With The Issues**, London, Unionlearn.

TÜİK (25 Nisan 2012), (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr>

Türkiye İstatistik Kurumu (11 Mayıs 2012), “Hane Halkı İşgücü Araştırması 2011 Yılı Sonuçları”, (Çevrimiçi): <http://www.tuik.gov.tr>.

Tütüncü, Özkan (2008), “SA 8000 Sosyal Sorumluluk Standardı ile İş Yaşamı Kalitesi Arasındaki İlişki”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:10, Sayı:2, İzmir: DEÜ Yayınları, s. 169-191.

Uysal, Füsün, Ofluoğlu, Gökhan, Köse, Yasemin, (8 Mayıs 2012), “Türkiye’de Kimya Sanayinde Sağlık, Çevre ve İş Güvenliği Üçlü Sorumluluk Uygulamaları”, (Çevrimiçi)
http://www.emu.edu.tr/smeconf/turkcepdf%5Cbildiri_57.pdf.

Yılmaz, Gürbüz (01 Mayıs 2012), “Kurumsal Sosyal Sorumluluk Ve Önemi Çevre Ve İş Sağlığı Güvenliği İle İlişkisi”, (Çevrimiçi)
<http://www.riskmedakademi.com.tr/images/stories/dokumanlar/kss.pdf>.

Yılmaz, Fatih (2 Aralık 2011), “İş sağlığı ve Güvenliğinin İyileştirilmesinde Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Önemi, (Çevrimiçi)
<http://www.iudergi.com/tr/index.php/sosyalsiyaset/article/view/97/91>

Yu, Wenlan (2009), “Occupational Health and Safety in China calls for CSRA Case study of China CDC and GE Foundation Project”, **Social Responsibility Research Network**, No:096, pp. 2-7.

Zwetsloot, Gerard I.J.M. (2010), “Corporate Social Responsibility and Safety and Health at Work: Global Perspectives, Local Practices”, **Working on Safety Conference**, 7-10 September, Røros, Norway, pp. 1-10.